

Juhan Liiv

Käkimäe kägu

See e-raamat on skaneeritud ja toimetatud
Tartu Linnaraamatukogus

Raamatu aluseks on Eesti Raamatus 1981.
aastal välja antud Juhan Liivi “Proosa”

2013

Tartu Oskar Lutsu nimeline
Linnaraamatukogu

Ta oli Palupera küla vanakarjane, aga hoidis hea sõna ja saiapätsi eest ka sigu ja kitsi, ehk nendest küll sõnagi tema kaubas ei seisnud. Siga ja kits on aga loomad, keda iga aus vanakarjane häbiks peab nimetada, veel vähem oma karja sekka vastu võtta. Tema aga arvas teisiti. Esiteks olid habemikud kitsed nõnda naljakad, et nad poisi tihti naerma ajasid, ja sigade hoidmise eest, seda teadis ta, anti talle sügisel ühest kui teisest talust seasaba palgaks, tükk kamarat veel küljes, ja see on harilikult siguri jagu.

Peale selle oskas ta pasunaid teha, sikusarvi kaapida ja tina suupidemeks otsa valada, mille läbi sarv palju heledama hääle sai. Õitsipoisid tarvitasid mõlemaid tema vabrikust, sikusarvi ja pasunaid; tema ise aga puhus neid meistri viisil, küll kümneid lugusid mõlemate peal lüües: kuuldus, nagu oleks hõbeterakesi külitud, nii nad helisesid, või nagu oleks kõramuna veeretatud — ei saa ütelda, kuidas see kuuldus.

See kõik aga ei olnud veel mitte midagi. Kui koer karjas kirpe otsis, siga põhku kandis, harak üle karja lendas või härg sarvedega mätast lõhkus, siis teadis ta igal niisugusel korral isesugust ilma ette kuulutada: kas vihma, müristamist, palavat, või, mis veel pahem — et ta täna peksa saab.

See on, kui ta musta pullikese heinamaale laseb või

nii.

Aga ka sellega ei ole veel kõik üteldud, mis ta oli ja oskas. Näiteks keeras ta kodus naiste vokkidele hambaid, jootis kardtikutoosisid tinaga kinni, niisama hästi kui juut, ja parandas rikkiläinud lukkused, et need kui päris uued välja nägid. Kord tegi ta koguni terve tuuleveski karjamaale üles, mille aga Peebu pere sulane saapaninaga ümber lõi. Ja veel laulda ja trallitada — noh, seda ära mitte kõnelegi!

Siiski ei olnud kõigi nende arutute kunstide oskaja vanem kui viisteistkümmend aastat.

Kes ta siis õige oli? Käkimäe kägu oli.

Noh, ristimisel anti ka temalegi ikka oma nimi, nagu muudele, ja tema oma oli Hans — Hans Remmelgas nimelt; nimi nagu saksapoisil kohe. Aga keegi teda selle nimega ei nimetanud, isegi külakoolis mitte. Välja arvatud seal üksi need korrad, kui reede õhtul laste päevi üles kirjutati ja tedagi nimepidi raamatust hõigati: «Hans Remmelgas!» — «Siin!» hõikas Hans nii kõvasti kui võis, rõõmus, et tema see Hans Remmelgas oli. Külas aga oli küll inimesi, kes talle muud nime ei teadnud anda, ega ka tundnud, kui ainult Käkimäe kägu.

Miks siis just Käkimäe kägu?

Muu kägu, ehk veel koguni muu mäe kägu ei oleks ta mitte kuidagi võinud olla. Ei mitte mõtetki. Ta oli valla vaesteküla laps, ja selle küla nimi oli Käkimägi. Ka nimetati teda veel Käkimäe külaks, aga et see nimi natukene raske oli ütelda, üteldi ainult Käkiküla —

mine võta kinni, mispärast Käkiküla! Vahest sellest, et külakene liivaseljandiku peale oli ehitatud, mis niimoodi paistis nagu pikergune kakk — jahu- ja verekakk, mida mihkclipäeva ajal tehakse. Aga kas küla selle pärast või muu pärast seda nime kannab, seda ei tea õieti mitte keegi. On üks vana nurjatu maakoht soo sees, kus huntki ei taha elada, ja külarahvas olid vallasandid, verivaesed inimesed, ja ühele niisugusele kohale on iga nimi hea küll. Muistne mõisaopman, üks kõhn, väga pika kaelaga mees, keda vallas hernesarikaks kutsuti, oli ta sinna ehitada lasknud — nõnda kogemata. Kui ta käest kohtumees korra küsinud, miks ta hütikesed just sinna mäekese otsa ehitada lasknud ja mitte mujale, kratsinud ta kõrvatagust ja ütelnud:

«Tont teab, mispärast just sinna!»

Niisugused on need talupojad. Isegi siis ka, kui nad ju opmanid on.

Sealt külakesest oli nüüd Palupera küla lojusekarjane, see on vanakarjane, Käkimäe kägu. Kägu sellepärast, et ta alalõpmata tralli lõi, oli päev, mis tahes, või tund, mis tahes.

«On sellel aga kõri küll!» ütlevad moonamehed mõisaväljal, kui mina juhtun kuulma, ja moonanaised ütlevad: «On aga sellel nahk (ma ei ütlegi nõnda, kuidas nemad ütlevad) lusti täis!»

Mine nüüd tea, kui lusti täis. Ega ta ka armu pärast nii suurt ametit ei saanud, külakarjane olla. Enne pidi ta kohe mitu suve sigu hoidma ja peksta saama, kui asi

nõudis. Siis alles valiti ta küla vanakarjaseks. Ega kellelegi au teenimata anta.

Uues ametis olid naised temaga väga rahul. Isegi nende lugupidamist leidis ja nende saladusi tundis ta. Siin ütles talle Kuke perenaine, kui karjane neil lõunat sõi, et nende Leena sügisel vist Tõistre Peedule mehele saab — või mis muidu Peedu alati nende õue vahib ja pühapäeviti neil seisabki. Seal ütles talle teine perenaine teist asja, mis tal südame peal juhtus olema. Ossi-otsakesed ja saia suutäiekesed pisteti niisugusel korral muidugi karjase ette.

Vaat see'p see oligi, mispärast käol siin hea oli kukkuda. Ja et tal hea pidi olema, tundub ju sellest, et ta mõisasse koerapoisiks ei tulnud, kui opman teda mullu kutsus. Mõttele ometigi — koerapoisiks ja — ei tulnud!

Jaa, aga tal oli veel üks teine põhjus. Ja see teine põhjus oli iseäralik põhjus.

*

Mina aga olin mõisa maamõõtja.

Mõisa maamõõtjat nimetab rahvas maamõõtjaks, või kui ta heal meelel on, koguni maamõõtjahärra.

Palupera mehed on nii upsakad mehed, et nad maamõõtjat saksaks julgevad nimetada — niisugused rikkad, mulgimoodi mehed.

Nõnda olen mina siis esiteks saks ja teiseks härra.

Ja Käkimäe kägu oli minu noor sõber.

Tohoo! mõtleb mõni.

Jah, lugu oli nii, et saks, härra ja karjapoiss üksteise sõbrad olid, ja ma ei häbene seda sõprust.

See oli üks nendest sõprustest, mis ka veel siis meelde tulevad, kui inimese pead hallid juuksed ehivad — see oli inimese südame inimese südame külge tõmbamine, oli inimlik sõprus, oli sõprus — sõpruse pärast.

See oli ka üks kurb sõprus.

Ja sellepärast, et ta mälestus mulle nii palju väärt on, jutustan ma siin tema loo — kuidas ma temaga tuttavaks sain ja kuidas temaga lugu läks.

Ühel juunikuu hommikul, kell oli alles seitse, istusin ma oma töötoas, pliiatsiga paberi peale sihtisid ja kupitsaid ajades. Aga hommik oli nii ilus, et ma pliiatsi käest panin ja akna alla astusin. Päike paistis ju üle pärnalatvade ja härrastemaja, mis pärnade varju kui ära oli maetud, aga veel nõretasid rohuaia roosid öösisest kastest ja sirelid minu toakese akna all olid, ehk küll vastu päikest, alles kastepisaratega kaetud. Ma tõmbasin seinalt õlgkübara pähe ja astusin läbi mõisa rohuaia välja, ilusat suvehommikut imestama. Päike paistis heledasti sinisest taevast, hommik oli üks ilusamatest. Juba tegid mõisasulased väljal särgiväel tööd. Küla vahel, mis mõisaga pea ühte oli kasvanud, nagu Eestimaa mõisaid veel praegugi külaga ühes on, mängisid lapsed, küla taga aga higistasid mehed adra käsipuude taga, sest ehk päike küll veel madalal

seisis, oli palava algust siiski ju tunda. Ma astusin kruusatatud maanteele välja, mis külast läbi Palupera meeste nõmmikusse viib ja sealt edasi, kus küla karjamaad olid. Ma astusin küla poole, ilma et õieti oleksin mõelnud, kuhu minna, ja sammusin nõmmiku poole edasi.

*Hali, hali, haliluu,
haliluu!*

kõlab korraga hele karjalapse trall mulle vastu. Seal kaugemal metsa all sööb kari. Üks haliluu! kõlab teise järel, kuni neid terve männik täis on. Üks heledam kui teine, nagu ajaksid nad teineteist taga.

Haliluu!

Missugune rõõm selles hääles! Ma jään kuulatama, nagu ööbikulaulu.

*Tilluke punane põrsake
kõneles suurele seale:
Ära mine küla karjaaeda!*

tuleb selle peale. Hää! on nii värske ja lustiline, nagu hommik ise. Aga juba tuleb teine viis:

*Olin orjas, käisin karjas,
olin orjas Ugantias,*

käisin karjas Kasaritsas jne.

Nõnda vahetavad sõnad ja viisid, siis tuleb hele sarvelilutamine.

«Kes on see laulja ja sarvepuhuja?» küsin ma ühe paljasjalgse ja -pease poisijupi käest, kes nõmmiku poolt mulle mööda teed vastu tuli, vist karja juurest. Poisikene kohkus, varjas pahema käega üht kasetohutorbikut, pühkis parema käisega oma ninaalust ja kostis poolnutuse häälega:

«Käkimäe kägu.»

«Kes?»

«Käkimäe kägu.»

«Kes see on?»

Poisikene, nähes, et ma kasetohutorbikutega ega kase-koorimisega midagi tegemist ei teinud, sai julgemaks ja kostis nipsakalt:

«Kas saks siis sedagi ei tea, kes Käkimäe kägu on?»

«Kes ta siis on, pojakene?»

«Hähä — eks ta ole külakarjane — külakägu ikka, kes muud.»

«Või nii. Kelle poeg ta on?»

«Kelle poeg?»

«Ma mõtlen, kes ta vanemad on?»

«Aa, kes teab,» kostab poiss. «Tal vist vanemaid polegi, ta on ju sealt Käkikülast. Meie ema võttis ta ju ammu enne meile, enne kui veel mind oli.»

«Soo! Teie olete siis kahekesi sõbrad?»

«Jah — mullu peksime üheskoos Mihkli Jütsi kere kuumaks — ja sellest ei saa terves külas ükski jagu,» vastas poiss ikka jutukamaks minnes, ja kui ma talle paar kompvikki andsin, mis juhtumise kaupa taskust leidsin, jooksis ta suure heameelega küla poole lugu teistele omataolistele kuulutama.

Imelik laulik ja — kägu, mõtlesin ma edasi astudes ja mu meelde tuli mu enese karjapõli ja see aeg, kus ma veel kui lõoke haljas metsas lõõritasin, haljas, rohelistes, vabas metsas...

On silmapilkusid, mil suvehommikud, ilusad selged hommikud, iseäraliselt meie peale mõjuvad — ei tea kuidas. Kõik on nii mahe, armas, magus. Me leiame siis, et päike kui naerul meie peale vaatab, loodus lõbutujus, mets ja laas täis meelehead — nagu vaataks su peale ja vastu tuhat naeratavat silma — ülevalt taeva laotusest, kõrgete männilatvade otsast, mis eemalt nagu sinine pilv selle vastu helgivad. Kõik mu ees on isevärki armas, täis lõbu ja meelehead, nagu ma isegi praegu, ilma et teaksin, mille peale või pärast. Linnukesed lirstavad — mets kajab nende sirinast — see tuleb sellelsamal sunnil, mis mindki nii «värskes teeb. Karjane, linnukesed ja mina oleme nagu keeled selle viiuli peal, mida loodus üle häälte seab, ja see armuvõim, mis maailmasid rohkel rõõmul imetab, liigutab ise poognat, kutsub välja imeviisisid...

Karjakellad kõlavad mulle kõrvu. Ilma märkamata olen ma karja ligidale jõudnud. Seal harvade puude all

sööb ta. Tasane nagin tunnistab, kuidas loomad lühikest rohtu hammustavad. Mõned loomad on ju täis ja mäletsevad varjul puude all pikali; üks noor kirju tallekene lööb murul kepsu ja tõttab ema alla imema; kaks valget sikutalle löövad eemal lusti pärast poksu ja koer kase all ajab oma valget sabaotsa taga, mida ta aga kunagi kätte ei saa.

Ühe koha peale jäävad mu silmad pikemalt peatama. Väikese künkakese peal, mille kõrval kari sööb, istub väike tütarlaps ja punub lilledest pärga. Ta kullakad juuksed on lahti läinud, rätt, mis peast ära tulnud, ja juuksed, mõlemad ripuvad ühes peenikest pihta mööda alla selja peale. Nägu ei või ma täiesti näha. Minu silma paistab ennegi väike ilus kõrv, ümmargune lapsepale ja ilus suur silm oma ripsmetega. Pärjapunuja mõtted on üksi pärja juures, kummargil oleva peaga liiguvad näpud vanikut valmistades. Heameelega näikse ta silmad lilled peal viibivat — niisamasuguse meeleheaga, nagu minu silmad tema enese peal — meie tunneme ühtemoodi: üks imestab lillesid, teine lilled kaitjat.

Praegu mõtlen ma suure mäni varjult välja astuda, kui teiselt poolt, mäerinnakut mööda üles, arvata tütarlapse enese vanune poiss tuleb, nii umbes 15-aastane. Tal on pasun ja leivakott kaelas ja mõlemad käed lilli täis.

«Vaata, Elli, need lilled on õige ilusad!» ütleb poiss ja paneb lilled tütarlapse ette murule maha.

«Oi, kui ilusad pääsusilmad!» imestab tüdruk.

«Nendest teen Anni puusärgile pärja ja see saab veel ilusam kui see, mis käes.»

Nende sõnadega vaotas tütarlaps praegu valmissaanud pärja oma lahtiste juuste peale ja vaatas nõnda lustilikult poisikese otsa. Selle juures võisin ma ta silmi näha. Need olid selged, taevakarva sinisilmad, ja see õrn valge nägu oma ümmarguste lastepalekestega näitas, nagu ei olekski ta külas, vaid kuskil paremas paigas kasvanud.

Poiss pani käed vaheliti selja peale ja jäi nii seisma. Ta oli tüseda kehaga, tõsine, lahja, peaaegu pahase näoga poisikene, või oli see pahandus üksi praegune. Vana mütsiloti alt rippusid paksud ruuged juuksed alla ja lõhkise sirmi alt välkusid kaks musta silma.

«Elli!»

«Noh.»

«Kas tõsi, et sind sügisel linna viiakse?»

«Isa lubab viia.»

Poiss nokitses oma kaelkoti juures ja katsus sikusarve, et puhuma hakata. Aga see amet ei näidanud praegu just hästi meeldivat.

Tükk aega vaikisid mõlemad. Viimaks ütles poisike, aga nagu kuulda, veidi aremalt:

«Elli, kas sa mulle pärga ei annagi?»

«O jah, kui sa aga tahad — säh, võta see! Kas ei ole ilus või?»

Nende sõnadega võttis tütarlaps pärja oma peast ja vaotas ta poisikese sassis juuste peale.

Aga poisikesele ei näidanud see täna õiget rõõmu tegevast. Ta katsus veel ikka oma sikusarve, et kas puhuda või mitte puhuda.

«Hans — sina — mis sul täna on?» küsis tütarlaps veidi imestades.

Hans veeretab sarve käes ümber.

«Kas tead — Hans, sina tule ka homme lõunal meie Anni matusele. Peebu Joosep tuleb ka.»

«Mina ei ole homme enam teil,» arvas Hans.

«Mis sest, tule aga.»

«Ei, sinu ema ei taha seda — nad ei taha,» vastas Hans maha vahtides.

«Juba jälle kõneled sa nõnda. Kas sa ikka veel pole seda ära unustanud, et mullu talvel ema käest tõelda said, kui me kelguga kahekesi mäe külje peale ümber läksime?» küsis tütarlaps.

«Ah siis, kui liugu lasksime. Jah, siis tahtis sinu ema mind lüüa ja ütles: Ennäe, ikka Käkimäe kägu!»

«Ema tõreles ka mind ja ütles, et see sugugi ilus ei olla, kui tütarlaps poiste seas ümber kargab — tead ise, aga sinuga ei karda ma sugugi liugu lasta. Ka on minu ema väga hea. Kevadel kinkis ta mulle selle tallekese ja sina nüüd ikka veel oled tema peale pahane.»

Hans aga vaikis ja kõheldas. Hans mõtles koguni muud. Vähe aja pärast ütles ta viivitades:

«Ära mine!»

«Kuhu?» küsis tütarlaps, kellel juba endine küsimine meelest ära läinud.

«Ikka sinna linna.»

«Ah — miks siis?»

«Nõnda muidu,» arvas Hans.

«Isa viib, ega ma muidu lähekski.» Vaikus.

«Ma tulen aga kevadel jälle koju,» ütles viimaks tütarlaps, et juttu teha.

«Aga karja ei tule sa enam.»

«Muidugi tulen.»

Siis oled sa juba — preili; niisugused, nagu need seal mõisas.»

«Kas see ei ole siis hea,» naeris Elli heal meelel — «kuule, Hans, mis sul on? Ma annan sulle ka selle pärja.»

«Mina pärga ei taha.»

«Ma annan sulle oma tallekese.»

«Mina ei taha tallekest, ei kedagi.»

«Hans, — matusele tuled sa ometi?»

Hans katsub jälle sikusarve.

«Hans, — kas sa ei taha, et ma kooli lähen —»

Hans puhub sarve...

«Hans, — ma siis ei lähe —»

Hans puhub kõvemini sarve, Hans ruttab karjale vastu, Hans paneb sarve kotti ja korraga kõlab mets heledast laulust, nii rõõmsalt, nii kõlavalt...

Kui õnnelikud on need kaks inimeselast siin haljas looduserüpes olnud, mõtlesin ma ära tulles, — aga juba sirutub siiagi mure oma külma kätt...

Oo, kui ma siis oleks teadnud, mis pärast pidi tulema!

*

Karjapoisi hommikust laulu oli täna hommikul ka ühes teises kohas tähele pandud. Õnnetu hommik!

Palupera mõisat valitses lesk proua oma alaealise pojaga, õigem, ta elas seal, aga iseenese meelituseks tahtis ta kuulda, et üteldi, ta valitsevat. Poeg «valitses» veel seda vähem, sel oli tarvis koolis olla. Muudkui tema oli oma sugulase onu eestkostmise all, nagu emagi ja — see oli siis kolmas valitseja.

Mis lehest prouast ütelda, siis oli ta seda, mis rikkad vanad naised harilikult ikka on: luges palveid, taples teenritega, õhkas käsi kokku pannes surmatunni peale mõeldes, ja vaatas moodilehtedest järele, missugused kleidimoed kõige uuemad ja missugune riidekarv vananemise vastu kõige parem abi on. Ühe asja poolest oli aga mõisaproua päris kuulus: ta tegi head alati, sest, ütles ta, heategemine olla juba ta sugukonna veres. Ta kodus vaestele Aafrika paganalastele sooje sukki, kinkis igaks tähtsamaks pühaks vaestele rubla hõbedat vaestekassasse ja laskis seda kirikuõpetajal kantslist kuulutada, et kogudus sest eesmärki võtaks.

Kurjad inimesed aga ütlesid, see olla jumala ees kiitlemine.

Ütle õelust!

Vana kadunud härra oli aga hoopis teisest materjalist. Tema tükkidest ja tegudest rääkis veel

terve vald, nagu oleksid need eile sündinud. Üks asi oli selle juures tähelepanemise väärt. Olid nad ka niisugused kui tahes — teda ei kirunud ometi keegi, naljas ja heameeles kõneldi temast, vanast «hullust krahvist».

Ja «vanast Perglist» kõneldi niisama. Vana Pergel oli hullu krahvi vend, Põhila härra, krahv Hindrik. Kui vana õnnis Palupera vanamees veel elas ja Põhila saksad siia tulid, siis alles algas jutustamine kutsarite ja kokapoiste vahel: ühed kiitsid oma, teised oma härra karutükke. Nõnda räägiti hullust krahvist, et ta kord talumehele oma tallist kõige parema hobuse kinkinud, aga selle tingimisega: «Kingitud hobuse suhu ei tohi vaadata.» Talumehe tee läheb metsa vahelt läbi. Tore hobune ei kannata harjumata seljasistujat, seda teab krahv, ja läheb ise, kantsik käes, ratsuti järele. Talumees, kes aru ei või saada, miks kingitud hobuse suhu vaadata ei tohi, mõtleb: Tal on mõni viga või — kui vana ta on, ja vaatab suhu. Sel silmapilgul kargab krahv kantsikuga mehe kallale. Mees kaotab muidugi hobuse. Põhila Perglist räägiti jälle, et ta kord maakohtunikuna ühte meest teist «tasa» lasknud peksta. Mees kaebab, et kaebusalune tema vaeseomaks peksnud, ja näitab haavu. «Too ta siia, ma lepitan teid ära!» ütleb Põhila Pergel. Kui nüüd mehed tulevad, ütleb kohtu-härra kaebajale: «Peksa tagasi!», mis ka sünnib. — Ühekorra sõidavad mõlemad ühes tõllas pikemat teed. Ammu oma piiridest juba väljas, näevad nad

külameest, kes õlgedega aeda teeb. Vennaksed käsivad kutsarit hobuseid seisma jätta.

«Hei, külamees!»

«Mis aulised saksad soovivad?»

«Sinu lontrus olep!» käristab hull krahv.

«Armuline härra!»

«Kisup aed maha — ruttu!»

Talumees võtab värisedes aia maha, mõeldes, et need kohtusaksad või jumal teab kes on.

«Heidap pikali!»

Ka see sünnib. Kui ju kantsikuga oma osa tööd ära tehtud, võtab hull krahv sajarublase, annab mehele ja ütleb?

«Nüüd lähep ja ütlep kõigile — õlega ei tee aeda, õlgi härg sööb, seda ütleb Palupera krahv.»

Seesama krahv olla kord kihlveo pärast toore ahvena vastuoksa alla neelanud.

Nende ja muude tükkide pärast kutsuti teda «hull krahv». Ta ise teadis seda väga hästi ja naeris:

«Hull või tark — talupoja meelest on see üks ja seesama.»

Kui hull krahv ära suri, Palupera krahv, siis jäi selle lesk ja ta väike poeg Põhila Pergli hoole ja eestkostmise alla. Pojapojale aga jäi suur au: oma kuulsa soo võsu olla.

Ja seda näitas ta ju varakult seega, et ta küliti sohva peal magas, kui kodukoolmeister talle ette luges, kuni õppetund mööda läks. Kui noorhärri aga ju aasta polütehnikumis oli olnud ja kooli vaheajal koju tuli,

küsis ta ristikheinapõllust mööda minnes minu käest:

«Mis vili see on?»

Vana Põhila krahv, kes meiega ühes käis, koputas oma suure rusikaga oma onupoja õla peale ja müristas:

«Tubli, mu poeg! Krahv ei tohi teada, mis vili ristikhein on. Sinust saab meie sugukonna pärl.»

See nali oligi veel alles paar nädalat tagasi ja Kuno, see oli noore krahvi nimi, oli praegu kodus.

Kui ma karjamaalt mõisa tagasi jõudsin, oli päike ju keskhommikule jõudnud. Härrastemaja eest mööda tulles lükati parajasti magamistoa aken lahti ja Kuno vaatas uniselt välja, haigutas ja — ohkas.

Miks ta ohkas?

Mine võta kinni! Vahest, et tarvis oli ohata, vahest nõnda muidu igavuse pärast.

*Ai roi, roi, roi rotil pulmad,
hiire tütar sai mehele
nirgi noorema pojale*

kõlas metsast Hansu laul.

Aga see laul oli noorele krahvile igav ja ajas veel enam haigutama. Aga see lõppes ja siis kuuldus uus:

*Kõik saksad sõitsid saaniga,
ai li, ai la,
ja mina kehva kelguga,
valerilera,*

*ja mina kehva kelguga,
oih, aih, oih, aih.
Mul kirju koer oli kelgu ees,
ai li, ai la,
ja igas kõrtsis käisin sees,
valerilera,
ja siiski olin sakstest ees,
oih, aih, oih, aih.*

See laul meeldis noorele krahvile.

Ta meeldis nii, et ta viisi ühes hakkas vilistama, ja küsis siis minult, kes see laulik olla.

Mina ütlesin, mis teadsin, see on, mis ma isegi ei teadnud.

Mõni päev läks mööda. Käkimäe kägu oli meil meelest ju äragi läinud.

Seal tuli ühel päeval härraste lõunalaual temast jutt.

Noorhärä oli kusagilt, vist mõnest raamatust, romaanist või nii, anderikastest karjapoistest lugenud, kellest ei tea mis saanud, sellepeale oli tal vist kuidagi meelde tulnud, et heasüdamelised kõrgema seisuse inimesed niisuguseid karjapoisse aidanud, ja see viimane mõte kõdistas väga tema iseenesearmastust. Kui nüüd tema iseenesekiituseks niisugune aitaja oleks, mõtles Kuno.

Ja sellepärast oli noore Kuno paks pehme nägu täna palju laiem, kui ta ümmargune kogu tuliüues trikoos lõunalauale ilmus: juuksed südilt üles

kammitud ja väikesed valged habemekihvakesed ära viksitud — päris suurmehe nägu kohe. Isegi ema oli seda tähele pannud ja vaatas küsides poja otsa, kui me lauda istusime.

Kuno kõneles koolipoisiliku argusega, mis aga täna väikese osa vaimustusega oli segatud, et ta nende päevade sees üht karjapoissi, üht terast vaimukat poissi tundma õppinud, ja lõpetas sellega, et see hea oleks, kui selle poisi, koolihariduse eest keegi hoolt kannaks.

«On üks terane poiss,» tõendas Kuno. Krahvinna, kes esiti uudishimulikult kuulas, aga asi talle ju viimaks igavaks läks, kergitas oma kuldprilli ja sõnas osavõtmatult:

«Niisuguseid teraseid poisse on kõik küla täis.»

«Aga temast võiks viimaks mees saada,» julges poeg vahele rääkida.

«Kõigist saavad vaimurikkad mehed, peale mõne üksiku, kui neil hea kasvatus ja kooliharidus ei puudu,» ütles krahvinna, sõna *üksiku* juures teravasti noormehe otsa vaadates.

See sõi kõige vagusama meelega kooki edasi.

«Lubage, ka mina tunnen seda karjapoissi, ja mul on selles tükis härra krahviga täiesti ühesugune arvamine,» julgesin ma vahele ütelda. «Sellele poisile hariduse muretsemine oleks tänuväärt tegu,» lisasin ma veel juurde.

Proua viskas toredalt pea selga, toetas ennast uhkesti vastu toolileeni ja üks karistav pilk trehvas

mind.

«Mis vaestele heategemisesse puutub, siis, tohin loota, oleksin ma sellega oma kohust juba täitnud,» vastas proua haavatud uhkusega.

Sellega jäi. Proua kinkis järgmiseks pühaks ühe rubla asemel vaestekassasse kaks rubla, teatas õpetaja kogudusele.

Muudkui Kuno ei jäänud sellega rahule. Et ta tahtmine täide ei läinud, see ärritas teda. Inimene tahab head teha, aga ei lasta! Ei saanud ta head hea pärast teha, siis tegi, ta — jonni pärast. Jonni pärast, et ta järele ei tahtnud anda, ja kui heategemine ju sugukonna viga on — kuidas sa siis ei tee head?

Metsas ja vainul ümber käies oli ta ka käo karjasõbrannat märganud ja kuulda saanud, et Kivila Peeter oma tüdarta koolitada mõtleb. Ei tee viga, mõtles Kuno, ükskõik, keda ma enese headtehtavaks valin. Väikesel õel Olgal on koolipreili, seal võiks ka Elli õppida, kui mamma tahaks. Mõeldud, tehtud, ta panigi plaani emale ette.

Oli nüüd, et proua sel ööl iseäranis hästi oli maganud, et hommikune kohv iseäranis hästi maitsenud, või ehk oli see uus kleit talle iseäranis meelt mööda, mida õmbleja-neid talle parajasti selga passis — proua oli sellega rahul ja — Elli võeti mõisa kooli.

Üks või teine, mõtles Kuno, minu läbi saab ometigi üks külalaps haritud inimeseks.

Käkimäe kägu aga leidis enesele teise sõbra —

minu. Ma olin talle sõber, koolmeister, heategija, ja siiski pidi ta ka *minu* pärast kord kannatama.

*

Nad olid mõlemad ju mõnda aega mõisas, Elli ja Hans. Mõlemad seisid oma esimese valmiva nooruse lävel. Üks sirgus õitsvaks nooreks neiuks ja valmistas koolipreili eksami vastu, teine oli sirge noor poiss — minu abiline. Kuidas see kõik tuli ja kuidas paar aastat siin nii palju olid mõjunud, seda ei hakka ma pikemalt seletama. Ellil oli hea kooliõpetus mõisas ja Hansu, Käkimäe käo eest hoolitsen mina juba kolmat aastat. Osalt, et poiss mulle meeldis, osalt, et mu talised päevad siin muidugi igavaks läksid, maamõõtmise töö aga pikka sekeldust nõudis ja talunikud, kes kruntidesse jagamisega sugugi rahul ei tahtnud olla ning see kõik mu pikemat paigalejäämist nõudis, siis hakkasin ma oma armsaks saanud poisile eraviisil õpetust andma. Alguses sündis see ainult vähesel viisil ja minu enese ajaviiteks, viimaks aga, kui ma sellest ootamata edasijõudmist nägin ja poisi õpihimu märkasin, muutusid need kõne ja ajaviite õhtud peaaegu korralisteks koolitundideks ümber. Mul enesel oli alguses ka veel see kasu, et ma tema käest hulga vanu rahvalaule sain ja nõnda oma vanavara korjandust täiendasin. Pea aga sigis meie vahel soe sõprus. Ma leidsin lihtsa vaese külalapse küljes omadusi, mis mind temast enam lugu pidama äratasid

— ausat avalikku meelt, tundlikku, ausate tegude himulist hinge ja haruldast terast tähelepanemist kõigi kuuldud-nähtud asjade kohta. Kui poisi lahja aval nägu elavate silmadega minu peal viibis, minu seletusi tähele pannes, siis nägin ma, et need silmad õpihimust ja tänulikust meelest minu vastu rääkisid. Ja mina astusin samm sammult oma etteseatud sihile lähemale. Ma rääkisin talle õpihimu äratuseks tähtsatest ajaloolistest meestest, kelle töö nii palju maailma rahvastele kasu saatnud, meestest, kes tõetunnistajatena surid ja oma ausatele sihtidele kindlaks jäid; rääkisin kreeklastest, kes ju aastatuhandete eest kõrgel haridusjärjel seisid, nii et nende vaimutöösid meie-aja koolides praegu õpitakse; näitasin, missugused saladused jumala loodusest tähelepanijale vaimule avalikuks saavad, mängisin klaveril mõne ilusa muusikatüki ette — lühidalt, tegin kõik, et poisi uinuvat vaimu õppimisele ja edasipüüdmisele erutada.

Nüüd, kus ma selle peale tagasi mõtlen, võin ma teda linnukesega võrrelda, kellele haljas rohelises metsas ette lauldakse, kui õnnis taevalik elu kullases puuris on. Tema vaimu kohta võib see ütlemine ümberpöörduvalt tõsi olla — teda avatlesin ma rumaluse juurest vabasse inimlikku hariduse-ilma, aga keha — puuri. Kui keegi, kellel tiibu ei ole, lennata tahaks, või kui haige lind lennata ei saa, kuhu ta tahab, siis on lendamise iha tema õnnetus. Ja mu noore sõbra tiivad lõikas ära — vaesus! Ma äratasin temas

edasipüüdmise õhina, aga ma ei olnud ka ise nii jõukas varanduse poolest, et temale ühe teatava osa koolihariduse saamiseks abi oleksin võinud anda. Ja nõnda tundis ta ennast kehalikult puuris; ta oli varandusepuuduse külge köidetud. Nõnda see ilma asi on. Ühed kaebavad, et keha vaimu vangikoda olla, teistele on keha vaimu läbi ahelas.

Ei väldanud mu õpetus veel kuigi kaua, kui ma rõõmuga tähele panin, kuidas mu noor sõber maailma ju hoopis avarama silmaga vaatama hakkas. Ta nägi, et ilmas veel muid olemusi ja nõudeid on, kui see, mis karjapoiss oma karjamaal näeb Ja mõistab. See ilm oli suur ja läikiv, mis ta vaimule vastu hakkas kumama. Ta oli selle mõtte juures õnnelik, nagu mina õpetades. Mu palk selle eest oli ka suur: ühe tänuliku inimeselapse tänulik vaade.

Veel praegu oh need tänupilgud mu meeles...

Pea tulin ma selle mõtte peale, et teda enese ameti juures tarvitada ja nõnda karjapõlvest ja orjuse ohelikust vabastada. Rutuline edasijõudmine kõigis õpiasjades laskis seda mõtet täide minna. Viimasel aastal juba võis ta mu plaanisid järele joonistada ja mitmes muus asjas abiks olla. Nõnda oli mul võimalik teda enese juures pidada ja ma lootsin ehk edaspidi nii palju korda saata, et teda ühte paremasse kooli oleksin viinud.

Üks juhtumine tegi mind rahatuks.

See oli ühel õhtupoolel, kui me kahekesi nõmmikus kõndides mõisa naisterahvastele vastu

juhtusime, kes siin jalutamas olid: koolipreili, väike krahvinna Olga ja Elli. Mu noor seltsiline, kes senini lõbusas tujus oli ja naeris, jäi, kui naisterahvad ootamata vastu tulid, imelikuks araks ja teretas kohmetanud viisil. Kui ma selle juures ta otsa vaatasin, läks ta punaseks ja vaatas maha. Ma ei mõelnud siis veel midagi iseäralist, aga pool tundi hiljem teadsin ma kõik.

Päike oli ju alla veeremas, õhk oli metsa vahel kosutava värske kuuselõhnaga täidetud ja meie kõndisime tasakesi mööda kruusatud maanteed, mis metsast läbi läks, tagasi kodu poole. Mu seltsilisel oli kimbuke taimesid kätte kogutud, mida me homses looduse-õppetunnis läbi tahtsime võtta. Sel korral teatasin ma Hansule esimest korda oma mõtet, et mul nõu on teda sügisel gümnaasiumi saata, ja et ma sellepärast juba oma linnasugulasega kokku olin rääkinud, kuhu ta korterisse pidi minema. Hans kuulatas seda rõõmsa ehmatusega. Ta tõendas, et ta niisugust ülejõulist heategu minu poolt iial vastu ei võta, aga siiski paistis ta näost, et ta minu avalduse üle õnnelik oli. Nõnda kõneldes olime me kuni suure metsa ääreni jõudnud. Siin kohal oli teekäänak: edaspidine tee, mis külasse viis, läks läbi viljaväljade ja oli karja pärast mõlemal pool aedade läbi eraldatud. Veel olime me natuke maad käänaku kohast eemal metsa vahel, kui meie ees äkitselt naisterahva hele hirmukarjatamine kuuldus. Mõne sammuga olime me metsast väljas teekäänakul ja mis me siin nägime,

seletas meile kiljatuse põhjuse. Sammu viiskümmend meie ees olid meie enne nähtud mõisanaisterahvad jalutamast koju minemas. Küla poolt aga tormas üks noor lahtikiskunud peruks läinud hobune tulise ajuga mööda tänavat naisterahvaste poole. Asi ei olnud küll mitte puha ilma hädaohuta, sest tänav oli kaunis kitsas, aga kui naisterahvad vagusi ühele poole aia äärde ootama oleksid jäänud, ei oleks midagi vaja karta olnud. Aga ehmatanud, nagu nad olid, seisid nad otse kesk teed, Elli sammude kümme teistest ees. Sel silmapilgul, mil me metsast välja astusime, tormas lõhkuv hobune Ellist mööda. Hirmukarjatus kõlas mu seltsilise suust. Hobune jäi naisterahvastest mööda jõudes norsates seisma, kellelegi ei saanud midagi viga, aga kui ma Hansu otsa vaatasin, oli see näost kahvatanud kui surnu ja värises kõigest kenast.

«Mis sul viga on?» küsisin ma imestades, «siin ei olnud ju midagi karta.»

«Ei midagi — ei midagi!» kogeles Hans, ja veel praegu kahvatu nägu lõi korraga tulipunaseks.

«Kartsid sa Elli pärast?»

See küsimus sündis ühel ajal selle mõttega, mis nüüd korraga minus ärkas, muidu oleksin ma küsimata jätnud — sel silmapilgul selgus mulle kõik.

Hans punastas veel rohkem.

Või nõnda, mõtlesin ma iseeneses. Ta armastab juba, ja nagu see praegu avalikuks tuli, palaval, nooruse armu esimesel ägedal leegil...

Oo, ka mina armastasin teda, ja roosilised

elutuleviku plaanid olid ammu mu rinda täitnud. Siis — veel üks kolmas armastas Ellit — omal viisil.

*

Ma olen oma noore sõbra eluloo jutustamisega ühele kohale jõudnud, mis mu mälestuses kõige valusam on. Veel nüüd, mil palju aastaid sest saadik mööda on läinud, kui see asi sündis, veel nüüd tunnen ma valu, kui ma üksikutel videvikutundidel oma sõbra peale tagasi mõtlen. Veel nüüd! Aga et alatud, pean ka lõpetama. Et ma aga mitte jutukirjanik ei ole, veel vähem romaanikirjanik, kes armastuslugusid oskaks kirjeldada, siis teen ma siin lõpetuse, ja nimelt veel ühel teisel põhjusel, mis tähtsam on kui see, mis praegu nimetatud. See on see. Mina ise armastasin seda tütarlast, nagu ütlesin, ja siin võidaks ütelda, et ma teistest, kes siin mu vastased olid, ebaõigelt kirjutan. Inimene on inimene, ta ei ole iseenease asjas iial erapooletu. Sellepärast jätan ma asja edaspidise käigu jutustamata, astun ise kui senine jutustaja tagasi. Kaks kirja, mis nende inimeste eneste kirjutatud on, kellesse asi puutub, teevad asjaoleku lugejale selgeks.

I.

Armas onu!

Sest saadik, kui sa ära väljamaale läksid, on nüüd

ju kolm aastat mööda. Vaheajal olen ma polütehnikumis õppimise lõpetanud ja pean nüüd kui õpetatud põllumees ise hoolikat ülevaatust mõisatalituses. Neid valitsejaid ei või ju sugugi uskuda. Kui ma ka küll veel papa imelise testamendi järgi täisealine ei ole, vaid veel kaks aastat, see on kuni 25. eluaastani, Sinu eestkostmise alla pean jääma, siiski soovin ma senises mõisatalituses muudatusi ette võtta. Nii ei lähe asi enam sugugi. Mõisa töörahvas ei ole valitseja pehmuse pärast muud kui jumala päevavargad — mõtle ometi, praegu, kus ma seda kirjutan, on kell alles seitse, ja juba on heinalistel kübarad peast ära palava pärast. Niisugune nõrk, lõtv töörahvas! Rentnikud, ehk rent küll naeruväärt odav, karjuvad rendialandamist. Ma andsin nende palvele järele ja tõstsin — kümme protsenti renti kõrgemaks — see on veel vähe nende maade kohta, mis neil käes on. Ma arvan, et sinul selle kõrgenduse vastu midagi ei ole.

Õieti on mul täna üks isesugune haruldane asi südame peal, mispärast ma ka kirjutama hakkasin, aga ma ei tea veel praegu kuidagi peale hakata. On üks isevärki lugu, ehk küll harilikult tihti ettetulev. Tihti ei olnud Sina, nagu mammagi, minuga rahul, minu koolieluga jne., ja ma andsin teile igakord õiguse, kus teil õigus oli. Ma tean, mis minu kui mõisniku kohused on, tean, kuidas meie seisuseau alles seisab ja kuidas peab olema, ja teie olete minuga rahul olnud. Praegu on aga mul üks nooruseviperus ees, üks

nõnda-ütelda väikene eksitus, kui härra kihelkonnaõpetaja vaimus asja vaatame, aga mõisniku au vastu ei ole see küll mitte. Üleüldse — ta ei oleks mitte kõne väärtki, aga inimesed on kord ju narrikesed, ja et ma ka ise seda asja ilusal viisil sirgeks tahan teha, siis pean Sulle teda teatama. — Sa nägid seda tütarlast, keda meie Olga kõrval õpetusele võeti. Sa olid seekord meil, kui ta sinna tuli. Noh, ta õppis hästi, kasvas veel paremini ja väike narrike arvas ennast viimaks kes teab kelleks — nagu võiks ta oma ilu ja vaimuannetega ei tea mis korda saata. Noh, peab ütleva, «nicht Uebel» — ilus ta on muidugi ja vaimurikas ka, aga — miks ta ettevaatlikum ei olnud. Ta teadis ometi, et ma mõisnik olen — noor palav veri — alatine ligidus — Sa näed onu, et siin raske on õuna mitte hammustada, mis just silmade ees seisab, kui ta ka keelatud on. Pealegi, kui inimene materialist on, nagu mina. Mina jäin viimaks võitjaks — jaa, aga nüüd on selle nalja halb külg — *tagajärg*, loomulik *tagajärg*. Ära pane pahaks, onu. Sa tead, ma mõtlen kui mõisnik ausal viisil, ja ausal viisil olen ma seda asja ka heaks teha katsunud. Ma pakkusin Elvinele väikest eluaegset abiraha, millega ta linnas eluotsani võiks elada — tead, heategemine on ju meie sugukonna omadus, aga mis Sa arvad — võttis ta mu pakkumise vastu? Ei! Kuule imet — ei! Jumal teab, missugune komberegister seal mulle ette loeti — naera kohe. Niisugused on need talupojad! Nagu oleksin mina üksi süüdlane, või nagu oleks tema

esimene eksitatud neiu? Olnud siis vooruslik kui — ah, olgu see asi lõpetatud. Ma kirjutan Sulle üksnes sellepärast, et Sa mulle veidi abiks oleksid. Kui Sina kui eestkostja tarvilise summa mulle lased välja anda ja nõuad, et ta peab minema ja minust rahule jääma, siis *peab* ta seda tegema. Viimati on tal tõesti mõttekene ärganud krahvinnaks saada? Ei, need oleksid aga idud! Palun väga Sind, armas onu, et Sa mulle pea vastaksid, kuidas Sa aidata mõtled.

Sind armastav sugulane

Kuno v. S.

II

Onupoeg Kunole!

Noor inimene! Su eksimine on inimlik, *sellepärast* andeksantav, aga Su kõneviis põlastav, *sellepärast* andeksandmata. Mul on Sulle ainult niipalju ütelda: Poisikene, mina ei mõõda inimese väärtust seisuse, vaid hariduse järgi. Sa heidad räägitava neiuga abielusse, või muidu nimetad mind viimast korda oma onuks.

Heinrich v. S.

Minul on ainult paar sõna veel juurde lisada. Noor krahv läks Itaaliasse, kust ta iial enam tagasi ei tulnud. Elli — suri. Kõige raskemini trehvas see hoop mu noort sõpra. Ta kadus, oli aastate, kaupa kadunud,

ilmus siis tagasi, aga tundmata olekus. Kui ma mõni aeg hiljem Paluperas juhtusin käima ja «Käkimäe käo» järele küsisin, juhatati mind ühe talu väljale, kus ta kündvat. «Ta on nõnda imelik,» ütles mulle peremees, kes väljale juhatas, «tema ei räägi midagi, on aga tubli tööline.»

Kui ma väljale läksin ja üht talusulast teretasin, vaatas ta totralt mu otsa — see vaade pani mind tarretama. — Siis sülitas ta pihku, võttis adra käsipuust kinni ja hõikas:

«*Vagu! Nõõ...!*»

1893